

;Brdlíkova továrna v Žirovnici

Vývoj

Už minimálně od dob třicetileté války stával na pozemcích pod hrází Mlýnského rybníka mlýn. V roce 1613 byl vypracován urbář panství Žirovnice. Urbář byl soupis gruntů, resp. jejich majitelů, kteří platili daň vrchnosti. O mlýnu v něm není zmínka. Ani urbář žirovnického panství z roku 1654 ho neuvádí, ale to je proto, že mlýn byl panský, platba z jeho činnosti tedy nebyla žádná. Až v Gruntovní knize z roku 1758 je mlýn registrován. Jednalo se o „panský válcový mlýn“. Mlynáři se v něm střídali, dokonce známe jména některých mlynářů, mlýn prosperoval. Roku 1771 bylo mlýnu přiděleno číslo popisné 125. Poloha mlýna byla zanesena i v mapách.

Mullerova mapa Čech z roku 1720 na listě č. 18 zobrazuje Žirovnici (Zerowitz), ale jen jako obec, ne podrobně.

V roce 1764 začalo probíhat I. vojenské mapování Čech. Jeho rektifikace proběhla za Josefa II. v letech 1780 – 1783. Jde o první podrobné mapování obcí na území Čech. Z dnešního pohledu jde o mapování spíše orientační. Na listě 236 je zobrazen Mlýnský rybník v Žirovnici, na jeho břehu jedna budova (snad zobrazující mlýn) a asi 9 chalup v Baborách, nicméně jejich poloha je znázorněna dost chaoticky.

Přesnější bylo II. vojenské mapování v letech 1836 – 1852. Konkrétně chalupy kolem Mlýnského rybníka v této mapě ale nejsou zobrazeny o moc lépe, než v předchozím mapování.

Až III. vojenské mapování z let 1877 – 1880 je lepší. Jeho základem jsou katastrální mapy, objekty v tomto třetím mapování jsou zaneseny přesně, poloha mlýna je zřetelně vidět, objekt s přilehlou budovou (snad stodola ?) má tvar písmene U. Zajímavé ale je, že v době tohoto mapování už mlýn neexistoval, na jeho místě stála již Brdlíkova továrna. Znamená to, že mapa musela vycházet z pramenů starých minimálně 20 let jiné vysvětlení nemám.

Jen doplním, že ve Stablním katastru z roku 1829 je na parcele č. 224 mlýn č.p. 125 zobrazen.

Kdy od vrchnosti mlýn přešel do jiných soukromých rukou, nevíme. Zřejmě se tak stalo po roce 1810, kdy vrchnost mlýn i s okolními panskými chalupami odprodala soukromým vlastníkům, pravděpodobně v těchto objektech žijících či hospodařících. V polovině 19. století mlýn patřil rodině Schánělově. Víme totiž určitě, že od mlynáře Scháněla ho kolem roku 1852 koupil Leopold Brdlík.

Pocházel z Počátek. Byl to podnikatel v textilním průmyslu. Od místních tkalců přebíral či vykupoval plátna, látky a vozil je do Vídně i jinam, kde je prodával dál. Měl slušný majetek a rozhodl se, že látky bude tkát sám a to ve velkém. K tomuto plánu potřeboval výrobní prostory. Ty našel právě na místě Schánělova mlýna. Mlýn dal zbourat a na jeho místě postavil dvě budovy nové textilní továrny. V roce 1858 začala Brdlíkova továrna, oficiálně Leopold Brdlík a synové, vyrábět sukna.

Je třeba odpovědět si na otázku, proč Brdlík postavil továrnu právě u Mlýnského rybníka. Důvod je jednoduchý – k pohonu strojů potřeboval proudící vodu, tedy stejně jako tomu bylo u mlýnů. Z rybníka k mlýnu vedly dřevěné vantroky. Ty Brdlík využil. Nevíme, kolik mlýnských kol a jaká měl starý mlýn, ale nová továrna měla dvě vodní kola poháněná vrchní vodou. Kola byla velká, měla

průměr 3,63 metru a šířku 2,25 metru. Jejich otáčením se přes transmisi poháněly tkalcovské stavy a další stroje potřebné k výrobě. V továrně byl také parní stroj, nezbytná součást každé továrny druhé poloviny 19. století. I ten byl částečně napojen na mlýnská kola. V továrně se látky barvily. Vznikala tak odpadní voda, kterou pomocným kanálem - dosud existujícím - továrna vypouštěla do potoka (říčka Žirovnice) a dále do rybníka Valcha. I pomocný uměle vybudovaný kanál zůstal po původním mlýně. Kola sloužila do roku 1902. V tomto roce byla v továrně instalována vodní turbína Girardovy soustavy. Ta kola nahradila. Za zmínku stojí, že majitelem Mlýnského rybníka byl Leopold hrabě Šternberk.

Brdlíkova textilka už od začátku dobře prosperovala a tak bylo nutné ji rozšiřovat a modernizovat. Roku 1882 žádal Leopold Brdlík a synové Obecní úřad v Žirovnici o povolení stavby nové parní sušárny a to v podzemí své továrny. O věci byl informován i hrabě Leopold Šternberk. Ten prostřednictvím ředitele Panství žirovnického Emanuela Dvořáčka proti stavbě nic nenamítal. Stavba byla povolena. Továrna právě v roce 1882 měla 10 strojních a 60 ručních stavů. Měsíčně tkala 15 kilometrů látek a 2000 metrů vojenského sukna. Podle sdělení c.k. Okresnímu hejtmanství v Pelhřimově ale byla schopna tkát mnohem větší množství. Záleželo na objednávkách z Vídně.

Roku 1887 majitel továrny žádal o stavbu nové kotlárně s komínem 40 metrů vysokým. Důvodem bylo, že stávající kotel byl při rozšiřující se výrobě slabý. Bylo mu vyhověno. Komín stojí dodnes, kotlárna byla zbourána při demolici vnějšího objektu v roce 2020. Ještě v roce 1887 Brdlík žádal o stavbu budovy, která by sloužila jako dílna. Bylo mu vyhověno.

31. ledna 1900 vypukl v továrně požár. Vzňala se vlna v sušárně. Požár uhasili sami dělníci, i když údajně nebyl malý a ohrožoval i okolí továrny. Majitelé firmy Karel a Josef Brdlíkovi doložili, že požár vznikl samovolně. Hned 21. června 1901 vypukl další požár. Shořel krov a podkroví tovární budovy. Pojišťovna škodu uhradila. Hned v červenci byla započata oprava shořelých částí. Dosud přízemní budova byla zvýšena o jedno patro. Došlo i k rozšíření strojovny a kotelny.

Zajímavostí je platba daní z provozu továrny. Daň továrna platila obci Žirovnice. Koncem 19. století ale příkazem z okresu měla daň platit do Počátek. Bylo to proto, že oficiální sídlo (bydliště majitelů) bylo v Počátkách. Žirovnická obec se proti tomu ohradila. A úspěšně. Roku 1902 byla daň placena Žirovnici a to ve výši 792,52 K. Roku 1904 to bylo již 1065,32 K. Nebyly to malé částky, nedivme se proto, že Žirovnice o ně nechtěla přijít.

Po I. světové válce (v květnu 1919) vyšlo nařízení, že všechny zaměstnané osoby musejí být povinně pojištěny. Zaměstnavatelé k tomu mohli zřizovat tzv. dělnické podpůrné pokladny. V Žirovnici bylo – i když až ve 20. letech - několik desítek zaměstnavatelů, hlavně perlet'ářů, konkrétně 4 továrny a 32 dílen na výrobu knoflíků, navíc lihovar, mlékárna a právě Brdlíkova textilka. ale podpůrnou pokladnu zřídili pro své zaměstnance pouze Brdlíkovi. Zřídili ji dokonce s velkým předstihem, už roku 1889. V roce 1917 z ní byla vyplacena podpora 7 osobám a v roce 1918 dalším 6 zaměstnancům. K 3. listopadu 1920 do pokladny přispívalo 130 zaměstnanců. Výše příspěvku byla určena na 4 haléře týdně pro muže a 2 haléře týdně pro ženy.

29. května 1919 vydala vláda nové Republiky Československé nařízení, jehož obsahem bylo nařízení o soupisu zásob látek a oděvů, které vyráběli a prodávali živnostníci v republice. Podle dochovaných dobových materiálů se soupis týkal i kožených bot a kůží, z nichž se boty vyráběly. Leopold Brdlík a synové poslal hlášení o soupisu materiálu ve své továrně 1. srpna 1919. Továrna vyráběla 18 druhů

finálních výrobků , v hlášení je uvedeno například 339 metrů látky na sokolské čepice, 1125 metrů látky pro dělnické jednoty, 2400 metrů látky pro Sokola vyrobené přesně podle sokolských předpisů, ale i 21 metrů vojenské látky šedé barvy, kterou neodebrala vláda ve Vídni ještě za války. V soupisu nechybí ani zásoba 2621 kg vlny a odpadků z ní.

Spojení mezi oběma továrními budovami bylo vždy po nádvoří továrny. 4. července 1905 žádala firma Leopold Brdlík a synové o povolení stavby železné lávky spojující obě budovy vzduchem. Bylo povoleno a v září téhož roku byla lávka zkolaudována. Sloužila 90 let...

V letech 1926 a 1927 nechal Brdlík postavit obytnou budovu k továrně příslušnou. Kolaudace budovy proběhla v prosinci 1927 a do budovy se stěhovali první noví nájemníci. V té době již byla jak do obytné části továrny, tak do továrny samotné zavedena elektřina z veřejné sítě. K připojení městské elektrické sítě k síti Jihočeských elektráren České Budějovice došlo v roce 1924.

V roce 1928 majitel továrny požádal o zrušení dřevěných vantrok a jejich náhradu železobetonový m náhonem. Známe rozměry starých vantrok, pamatujících ještě mlýn. Byly široké 2,05 metru a vysoké 95 cm. Nový betonový náhon byl dlouhý 11 metrů . Postavit nový kanál si majitel nemohl dovolit bez oznámení a povolení Obce žirovnické. Bylo to proto, že majitelem rybníka, z něhož voda přes kanál tekla, byla od roku 1910 právě obec. Řízení o stavbě nového kanálu se účastnili za Brdlíkovu továrnu účetní Adolf Lelek, za Obec žirovnickou Josef Kalina a Cyprián Holmeister. Voda tekoucí do kanálu protékala přes česlo. Kanál byl postaven a zprovozněn v roce 1932. Česlo sloužící k zachycení nečistot z vody rybníka bylo zachováno ještě v 70. letech.

26. srpna 1932 zachvátil továrnu další požár. Shořely vodní turbína, část budov a příslušenství. Vše se začalo hned opravovat, 7. prosince byla podána žádost o pořízení nové Francisovy turbíny a ta byla v květnu roku 1934 uvedena do provozu. Proběhly stavební úpravy. V suterénu hlavní výrobní budovy, tedy směrem k rybníku, byly postřihovací stroje a lisy. Přízemí bylo ponecháno zatím prázdné. V prvním patře byly tkalcovské stavy a klížící stroje. Brdlíkovi využili i podkroví. V něm byly umístěny skací a navíjecí stroje. V objektu bylo zavedeno ústřední topení. Stroje poháněly transmise, zavěšené ve zdech. Část strojů byla poháněna elektricky, část parním strojem. Rok 1934 se tedy zdál úspěšným, ale...v květnu se projevil nedostatek zakázek. Rovněž provozního kapitálu bylo málo. Provoz továrny byl zastaven. Zatím na 2 týdny. Tato skutečnost byla sdělena Čs. odborovému svazu dělnictva textilního v Praze. Je vidět, že v továrně fungovaly dělnické odbory. Zastavení provozu bylo dáno písemně. Za majitele továrny ho podepsal JUDr. Miloš Brdlík a Karel Brdlík, za dělníky Viktor Vyvadil a Jan Vrba. Jednání o zastavení výroby se ale účastnilo více lidí. Situace vrcholila, výroba se ani po dvou týdnech nerozběhla. Došlo k propuštění části dělníků. Kolik jich bylo propuštěno, nevíme.

Výroba byla zastavena opět v roce 1938. 21. prosince 1938 vedení továrny Leopold Brdlík a synové napsalo dopis Okresnímu úřadu Kamenice nad Lipou. V něm sdělovalo, že kvůli nedostatku uhlí musí zastavit výrobu. Uhlí bylo, ale jen ostravské a rosické, nekvalitní, nehořelo tak, jak by mělo. Továrna potřebovala uhlí kladenské či rakovnické, kvalitnější, výhřevnější. To už 2 měsíce neobdržela. Tento problém se ale netýkal jen Brdlíkovy textilky. Podobně si stěžovala i sklárna ve Včelniče, podnikatel Zaján z Počátek a jiní.

V říjnu 1939 majitelé továrny přes Obec žirovnickou sdělili Bernímu úřadu v Pelhřimově, že firma má malou výrobu, musela propustit část dělníků a výnos pro daň nebude velký. Továrna zaměstnávala 150 dělníků. Mistrů i s úředníky bylo celkem 8 ! Jaký rozdíl v porovnání s dneškem....

A začala II. světová válka. Továrna, byť s určitými omezeními, vyráběla dál.

Vodní hospodářství

Nedílnou součástí výroby suken bylo vodní hospodářství. Voda byla původním pohonem textilních strojů. O vodu se vedly spory.

Jak už bylo uvedeno, voda k pohonu továrních strojů tekla z Mlýnského rybníka. Nad ním už od středověku až do zrušení a vypuštění v roce 1858 byl rybník Pivovarský, mnohem větší než Mlýnský. Na místě Pivovarského rybníka vznikly nové louky patřící Velkostatku Žirovnice, jehož nájemci byla rodina Bachrachova. Dokud existoval Pivovarský rybník, dal se průtok vody do rybníka Mlýnského vcelku snadno regulovat. Navíc mlýn u rybníka Mlýnského měl menší potřebu vody, než později továrna. Po zrušení Pivovarského rybníka a vzniku luk na jeho dně vznikla potřeba louky zavlažovat vodou z potoka, který jimi protékal – později zvaného říčka Žirovnice. Proto na potoce bylo zřízeno několik struh, zvaných stoky a v nich dřevěné roury. Ty měly za úkol udržovat průtok vody a rozdělovat ji tak, aby v dostatečném množství tekla do rybníka Mlýnského kvůli Brdlíkově textilce, aby poháněla vodní kolo Slezákovy továrny ve „mlýnku“ č.p. 191 a zároveň udržovala vodu pro louky Velkostatku. Bylo-li vody dost, nic se nedělo. Byla ale i léta suchá, vody bylo málo a nastávaly spory o to, kdo a kolik vody potřebuje. L.Brdlík si často stěžoval, že do továrny teče málo vody, protože hladina Mlýnského rybníka je nízko. Na jeho stížnosti bylo nutné reagovat a tak Okresní správa politická v Kamenici nechala v roce 1906 rybník normovat, i když byl stále vlastnictvím hraběte Šternberka. Na místě nedaleko stavidla, tedy v místě styku tří cest dnešní ulice U továrny, byl osazen velký balvan. U něho byl kámen, jehož hlava byla označena ryskou. Ta označovala výšku hladiny rybníka v takové výši, aby jí pro továrnu byl dostatek. Průtok vody ve směru od Častrova musel být tedy sledován a v troubách mezi lukami regulován. Jak se toto nařízení dodržovalo, zvláště v suchých letech, archivní materiály neuvádějí.

Dalším problémem byla odpadní voda z továrny. Ta byla vypouštěna rovnou do potoka tekoucího k Vlčetínu a Jarošovu. Zpočátku se nejspíše vše odehrávalo bez problémů, ale časem problémy nastaly. A ne malé. Rozšiřující se továrna i rozrůstající se obec způsobily, že voda v potoce byla stále více znečištěná. Vše vyvrcholilo v roce 1908. Ten rok byl velmi suchý. Lidem vysychaly studny o lidé byli závislí na vodě z potoků. Vodovod byl v Žirovnici zaveden až v roce 1928 a to jen zkušebně. Nejhorší situace nastala ve Vlčetíně. Po horkém létě i podzimu si 28. října 1908 Obec Vlčetín stěžovala Kamenickému okres. úřadu, že lidé nemají vodu, někteří jsou zcela závislí na vodě z potoka a všichni vlčetínští hospodáři vodou z něj napájí dobytek. Voda ale do Vlčetína přitéká tak znečištěná, že se nedá používat. Doslova se uvádí, že na hladině potoka plavou mrtvé ryby i všichni raci v potoce žijící. Za hlavního viníka tohoto stavu byla považována Brdlíkova továrna. Ta samozřejmě do potoka vypouštěla hlavně barvy, jimiž sukna barvila. Vlčetínští na to upozorňovali, vždy totiž viděli, jakou barvou se v textilce zrovna barví. Voda prý byla různě barevná, jen ne přirozená.

Brdlíkovi se tomu bránili slovy, že továrna funguje od roku 1858 a větší stížnosti jsou až v poslední době. Vlčetín reagoval oprávněně tak, že v roce 1858 se jednalo o malou továrnu, ale po 50 letech jde již o několikrát větší výrobu a tedy i znečištění. L. Brdlík a synové zdůraznili, že vodu znečišťuje i Slezákova továrna, lihovar a Obec Žirovnice, protože místní odpad se vypouští do rybníka Hutního a odtud teče do Mlýnského. Navíc Počáteckým potokem teče do Žirovnice i odpad od Počátek. Pravda to byla, protože v letech 1907 a 1908 měla Žirovnice (bez vesnic, ty byly samostatnými obcemi) 2588 obyvatel žijících v 331 domech, což nebylo málo. Situace byla vážná. Řešení bylo jediné – zbudovat čističku. Už počátkem 20. století nějaké čističky existovaly. Brdlíkové, ač si nepřipouštěli, že jsou hlavními viníky tohoto stavu se zavázali čističku pro svoji továrnu objednat. Opravdu tak učinili v roce 1912. Benno Bachrach, nájemce Velkostatku Žirovnice a tedy i lihovaru se po příkladu Brdlíků zavázal, že i odpad z lihovaru bude čistit a pro rok 1914 čističku chtěl zbudovat.

Rok 1914 – a přišla I. světová válka. Veškeré plány byly zastaveny, archivní materiály mlčí, ani nejsou a my tedy nevíme, jak opravdu všechno dopadlo.

Po II. světové válce

Po skončení II. světové války Brdlíkova továrna vyráběla dál. Na jaře v roce 1946 ji ale postihl další požár. Nebyl velký, shořela kolna, která byla mimo jiné skladem. Zůstaly holé zdi. Karel Brdlík udal škodu 200 tisíc korun. Požár hasily sbory z Vlčetína a místní dobrovolní hasiči. V červnu 1946 už kolna měla nový krov, krytinu, byla opravena a sloužila dál. Nastaly ale změny, hlavně politické a provoz vlastní továrny byl pro majitele těžší.

1. září 1946 byla ONV v Kamenici doručena žádost firmy L. Brdlík a synové o povolení přestavby kotelny. Kotel byl neprovozuschopný a bylo třeba pořídit nový. Majitel ho ale o vlastní vůli koupit nemohl, musel žádat okres. Ten žádost zařadil do dvouletého plánu na rok 1947 s rozpočtem 197 500.- Kčs. 27. září 1947 byla žádost schválena. Majitel továrny postupoval rychle. Už v dubnu 1948 byla kotelná i kotel zkolaudovány. Pod kolaudací je podepsán Karel Brdlík. Na vše ale dohlížel stát... Přesto 1. října 1947 Brdlíkova firma žádala Místní národní výbor v Žirovnici o možnost postavení 3 sloupů elektr. vedení, aby zaměstnanci nechodili do továrny potmě. Zaměstnanců měla továrna v tomto roce 170. Sloupy s osvětlením chtěli Brdlíkovi sami financovat, i když v normálních podmínkách by to byla starost obce. Za rok 1947 měla firma zisk 526 891.- Kčs. Rok předtím, tedy roku 1946, to bylo podobně. Koupit a zafinancovat sloupy s osvětlením si tedy Brdlíkovi mohli dovolit. Sloupy měly stát v prostoru od lihovaru směrem k továrně, kolem Mlýnského rybníka. K uskutečnění tohoto záměru ale nedošlo.

Mezitím se totiž mnohé změnilo.

2. března 1948 Okresní národní výbor v Kamenici n. Lipou vydal výměr, jímž továrnu Leopold Brdlík a synové znárodňuje. Národním správcem byl určen národní podnik Vlnařské závody a fezárný Strakonice. 5. března byl do Žirovnice vyslán zmocněnec František Brabec. Ten měl za úkol hlavně zajistit loajalitu zaměstnanců k novému vedení, národní správě, činnost závodní rady a akčního výboru. Dosavadní majitel nesměl do správy továrny zasahovat a musel respektovat národního správce, jinak mu hrozilo 5 let vězení a pokuta až 10 milionů korun. Karel Brdlík v továrně sice dál působil, ale už bez jakéhokoliv vlivu. Byl „trpěn“ spíš proto, aby nového národního správce uvedl do problematiky chodu továrny. Jak bylo výše uvedeno, poslední doba jeho působení v továrně je datována dubnem 1948. Firma L. Brdlík a synové měla u Živnobanky, pobočka J. Hradec úvěr ve výši

14 500 000 korun. Ten národní správa převzala a hned jej začala čerpat. Jak, to archivní dokumenty neříkají.

Léta padesátá a další

Po znárodnění se v 50. letech Brdlíkova továrna stala součástí národního podniku Partex Nová Včelnice. Závod dostal číslo 05. Jde v podstatě o moderní dějiny ukončené devadesátými roky 20. století, kdy firma zanikla. Dokumenty popisující rozvoj závodu a jeho výrobu jsou uloženy ve Státním oblastním archivu Třeboň a jsou nezpracované. V Partexu šlo ale hlavně o plnění socialistických úkolů, plánu a výroby.

Pro příklad jen několik údajů :

Roku 1958 dostal Partex Žirovnice titul „Závod výborné jakosti“ , obdržel Rudý prapor a putovní standartu k XI. sjezdu KSČ. Plán výroby byl splněn na 103 %. V roce 1960 bylo opět plnění na 103 %, několik kolektivů soutěžilo o titul Brigáda socialistické práce a zajímavostí je průměrná mzda v továrně : 1168 Kčs. V roce 1971 v závodě Partex Žirovnice pracovalo 280 zaměstnanců, z toho 215 žen. V roce 1977 měl závod ale už jen 158 zaměstnanců, z toho 101 žen a průměrná mzda byla 2081 Kčs. Poslední známý údaj je z roku 1981. V Partexu pracovalo 186 zaměstnanců, z toho bylo 109 žen a průměrný výdělek byl 2348 korun. V tomto roce probíhala příprava k výstavbě haly nové přádelny. Hala byla postavena, slouží dodnes, i když k jinému účelu.

Po roce 1989 se Partex přejmenoval na Elega, a.s. Stalo se to 1. prosince 1993. Výroba skončila v dubnu roku 1998 a celý objekt továrny po skoro 140 letech osiřel.

7. února 2018 nový majitel areálu, strojírenská společnost HTP , začala bourat přední část továrny. Bourání bylo skončeno v listopadu 2018 a v následujícím roce byly na místě budovy provedeny terénní úpravy.

Milan Morava